

Om Ribes Rådhus, Skibbroen, en udgravning, og et formodet stavbægerværksted

Af Mogens Bencard

Indledning

En af de ældre teorier om placeringen af det første Ribe var den, at det skulle være at finde under det såkaldte »Slippekarter«, som ligger langs med åens sydside, med slipperne vinkelret på åforløbet. Teorien hvilede dels på kvarterets tilknytning til åen, dels på, at det retvinklede gadenet i dette område skilte sig så klart ud fra de krummede gadeforløb i den øvrige middelalderlige bykerne (1). Teorien har dog vist sig at have væsentlige svagheder, fordi skriftlige kilder, som teoriens ophavsmænd dengang ikke var opmærksom på, talte for definitivt imod den (2). Slippekarteret synes nemlig i den ældre middelalder ikke at have haft den udstrækning, som en betragtning af det moderne bykort giver indtryk af.

I Ribe Bys Historie skriver Kinch herom følgende: »Efter den Måde, hvorpå der i det 14de Århundrede tales om en Udgang fra Rådhuset ned imod Åen, uden at Fiskergaden nævnes, må man næsten antage, at denne sidst nævnte Gade og Husrækken ved Skibbroen dengang endnu ikke vare til. Såmeget er sikkert, at Fiskergade ikke forekommer förend henimod Midten af det 15de Århundrede. Omtrent 1460 var den dog ifølge Byens gamle Jordebog bebygget på begge Sider. Sammesteds nævnes Skibbroen og dens Bolværk; men om den var bebygget, ses ikke« (3). Fiskergade nævnes første gang i 1448 i forbindelse med byens »Rathauskeller« (4). Rådhuset, som var byens andet, blev erhvervet i 1394, og nedrevet på

grund af brøstfældighed i 1708. Det synes at have været et gotisk, grundmuret dobbelthus i 3 etager over hvælvede kældre, liggende med sine gavle mod Grønnegade, og det beskrives som overmåde prægtigt. Det findes gengivet i Brauns Teatrum urbium mundi fra ca. 1600. Terpager vil vide, at det tidligere har været Byens Børs, bestemt til købmændenes sammenkomster og til vareoplæg, og ifølge Resen skal det være blevet opført af Grønningerne (d.v.s. folk fra Groeningen) (5). En vis bekræftelse, men intet bevis ligger der i det faktum, at det store hus ejedes, men ikke blev beboet af ripensiske stormænd. Den første ejer, vi hører om, var rådmand Jon Bonde, der døde i 1341 (6), og som var så højt på strå, at hans koner blev omtalt som »adelige Fruer« (7). Hans søn, Hergert, solgte 1351 huset til rådmand, senere borgmester Anders Bundesen, der ved sin død efterlod bl.a. Domkirken rigt gods i forbindelse med stiftelsen af hans private kapel, indviet til S. Barbara. Gravstenen over ham og hans hustru Alke var af den enestående fornemme type, beklædt med en graveret messingplade, hvoraf Ribe Domkirke har haft fire, som nu alle er forsvundne (8). Det var borgmesterens sønnesøn, rådmand Anders Henriksen, der selv førte adeligt våben, som i 1394 solgte ejendommen til byen (9). Folk af det format, der her er tale om, kunne nok tillade sig at bo i det hus, som formodentlig har været byens største, hvis de virkelig har villet det. Der kan derfor være en vis grund til at tro, at de har

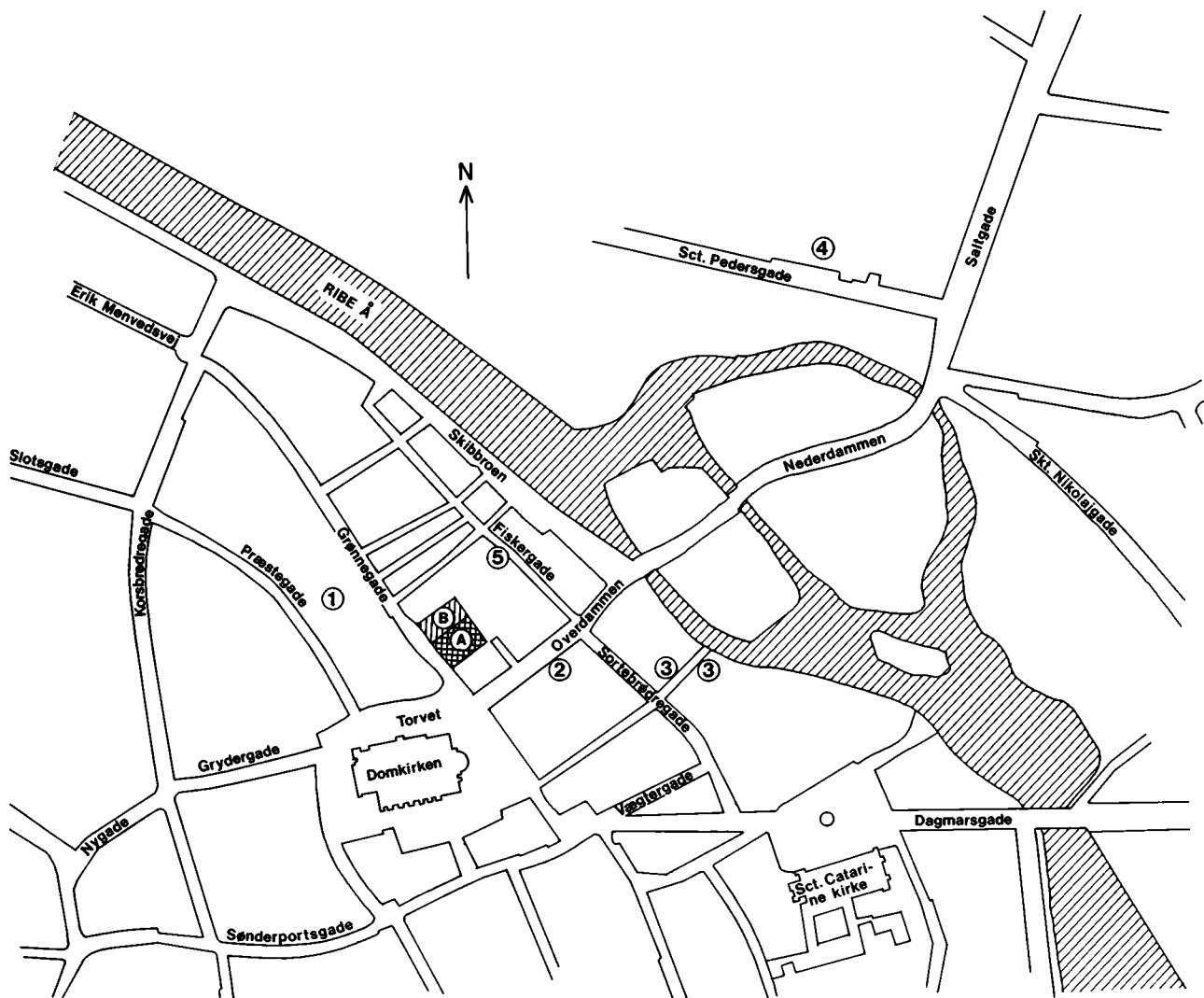

Fig. 1. Udsnit af bykort over Ribe.-A: Det gamle Rådhus. - B: Nabohuset, som senere rummede byens »Rathauskeller«. - 1: Nationalmuseets udgravning 1955/56. - 2: Udgravning ved Antikvarisk Samling

3: Udgravning ved Antikvarisk Samling omkring Kølholts Slippe. - 4: Den omtrentlige placering af S. Peders Kirke. - 5: Udgravningen i 1973 ved Antikvarisk Samling.

ejet det, for at kunne leje det ud, ikke til andre privatfolk, men netop til sådanne formål, som Terpager har beskrevet.

Hvorvidt huset virkelig har været opført som et dobbelthus, af den art, vi senere kender fra herregårde som Egeskov, eller fra borgerhuse i Malmø og Stockholm, kan vi næppe få opklaret med sikkerhed. Ifølge Terpagers beskrivelse har huset haft fuld kælder, som har været overhvalvet (10). Man kunne tænke sig, at kældermurene endnu står bevaret under jorden, og at en udgravning på stedet kunne opklare dette. Et spændende hus har det været, og af et usædvanligt format i hvert fald inden for datidens borgerlige arkitektur i Danmark.

Slippekvarteret - ældre kilder

Det er i forbindelse med de ovennævnte ejendoms-handler, at vi hører om Grønnegades forhold til åen. Skødet fra 1351 mellem Hergert, Jon Bondes søn og rådmand Anders Bundesen beskriver ejendommen således: »- et stenhus beliggende i Grønnegade på østsiden mellem Gødekind Nyborgs stenhus og et stenhus, som nu tilhører den hellige Jomfrus kirke (Domkirken), og ligeledes et lille stenhus bag i gården, placeret på tværs, kaldet Tværhuset, med et lille privat hus (et locum) bygget til, og alle grunde, som selve husene optager, samt den jord, der ligger mellem de samme huse og enkelte jordlodder, der strækker sig umiddelbart mod øst fra nævnte kirkes grund med en fri passage til åen -« (11). 1352 lader Anders Bundesen sig på tinget tilskrive ejendomsretten til »et stenhus, bag i gården, som engang Jonas Bonde, salig ihukommende, beboede, beliggende i Grønnegade mellem kannik i Ribe, hr. Johannes Bondes stenhus og Christine Gødesdatters, sammen med grunden som det optager, og det samme hus' udgang, kaldet Gangsti, ned mod åen « (12). Og 1394 skøder Anders Henriksen til byen »- et stenhus på Grønnegades østside, mellem det stenhus, som Vor

Frue Kirke nu ejer, og det stenhus, som Gødekind Nyborg engang iboede, med al tilliggende grund, på hvilken engang bag i gården var bygget et stenhus, kaldet tværhus, med et lille privat hus bygget til, samt enkelte jordlodder umiddelbart øst for førnævnte Kirkes hus, med fri passage til åen, kaldet gangsti« (13).

Endnu så sent som 1394 har dette altså haft fri adgang til åen, ligesom Fiskergade endnu ikke nævnes, og Kinchs påstand må derfor siges at være velunderbygget. Et argument kan til og med føjes her til, nemlig den badstue, som førnævnte Anders Bundesen skænker til sit S. Barbara kapel i Domkirken. »Ligeledes har han tillagt dette sin Badstue, beliggende i Grønergade ved siden af Åen, med den hele samme tilliggende Grund, som strækker sig i Længden fra den nævnte Badstue lige til ovennævnte Grønergade, således at der 2 gange om Året til Bedste for hans Sjæl og ligeså ofte til Bedste for hans Hus-tru Alkes Sjæl, ved en, som forestår det nævnte Kapel, beredes de Fattige et sømmeligt Bad, og at den nævnte Badstue ved Samme forsynes med de fornødne Bygninger« (14). Den nøjagtige beliggenhed af denne badstue fremgår ikke af testamentets ordlyd, og den mulighed foreligger naturligvis, at den har ligget så fjernt fra Torvet og Domkirken, at den nævnte grund ikke har været berørt af Fiskergade, men heller ikke Skibbroen nævnes i denne kilde. Der er derfor al mulig grund til at følge Kinch, når han konkluderer, at Fiskergaden »og Husrækken ved Skibsbroen dengang endnu ikke var til«. »Så meget er sikkert«, tilføjer han, »at Fiskergade ikke forekommer førend henimod midten af det 15de Århundrede. Omtrent 1460 var den dog ifølge Byens gamle Jordebog bebygget på begge Sider. Sammesteds nævnes Skibsbroen og dens Bolværk; men om den var bebygget, ses ikke« (15). I andet bind af sin byhistorie skriver Kinch om Skibbroen, at den endnu i midten af det 16de århundrede ikke var bebygget, »thi 1566

pålægges det Beboerne af Fiskergade at foretage visse Arbejder ved Skibbroen; men ikke længe efter blev det almindeligt, at Husejerne på den østlige Side af Fiskergade opførte Beboelseshuse på deres Grund ud imod Skibbroen, så at Forsiden af deres Ejendomme kom til at vende ud imod denne. - Den yderste Del af Skibbroen havde, förend den blev bebygget, haft Navnet »Nyjord« og beholdt det også en Tid senere« (16). Slippekvarteret bliver derfor alene på grundlag

Fig. 2. Udsnit af Braun og Hoogenbergs byprospekt af Ribe. Rådhusets dobbeltgavl er set fra den side, der vender bort fra Grønnegade.

af de skriftlige kilder væsentlig reduceret, og selvom det ikke siges direkte, får man en fornemmelse af, at udvidelsen af bebyggelsen i området blev muliggjort af en opfyldning af å-bassinet. Navnet »Nyjord« for den yderste ende af Skibbroen peger direkte på en sådan tolkning. Første omtale af bebyggelse på Nyjord, jeg har kunnet finde, er magister Hans Svanings boder i 1568 (17), men selvom det er muligt at finde flere omtaler af huse på Nyjord (18), er en nøjagtig placering af området vanskelig. Så meget er i hvert fald sikkert, at en del af Nyjord har ligget mellem Skibbroen og Fiskergade. Dette fremgår af et skøde fra 1614, hvor der sælges et hus på Nyjord, »tvers fra Skibbroen, fra Adelgaden og ud til Fiskergaden« (19).

De arkæologiske iagttagelser har også gjort deres til at indsnævre det område, hvorpå en vikingetidig bydannelse kunne være at finde. På vestsiden af Grønnegade fastslog Nationalmuseets undersøgelse i 1955-56, at den ældste bebyggelse ikke kunne føres tilbage før ca. 1100 (20), og samme resultat kunne Antikvarisk Samling nå til ved en gravning på Overdammens sydside (21). Skaktgravninger i haverne på hver sin side af Kølholts Slippe har vist, at der aldrig har været bebyggelse på stedet, at fundene i hovedsagen stammede fra sen middelalder, samt at fylden var stærkt præget af slam, afsat af åen (22). Også her er der derfor mulighed for, at å-bassinet i tidlig middelalder har været betydelig bredere, og at Sortebrødregade, ligesom Fiskergade er sene forekomster i bybilledet. Kinch mener, at den i 1397 omtalte »Behegade« kan være denne, men ellers finder han først »S. Karens Gade« (Karen=Katarina) omtalt fra midten af 1400-årene (23). Slippekvarterets specielle byplan med gader og slipper i ret vinkel på hinanden, som var udgangspunktet for teorien i »Skalk«, kan således ikke skyldes en ældre bydannelse, men tværtimod en byudvidelse i sen middelalder. Området bliver i og for sig ikke mindre problemfyldt af det, for det er

påfaldende, at der overhovedet ikke omtales bolværk, kaj eller havn på denne side af åen i middelalderen, og spørgsmålet melder sig straks, om byens egentlige havn indtil Skibbroens opførelse har været den, som Frisernes saltskuder fra gammel tid har benyttet, og som lå på åens nordside ved S. Peders kirke. »Salteboder« på dette sted omtales endnu i 1365 (24). Det forekommer måske dristigt at rejse tvivl om placeringen af et så væsentligt træk i bybilledet som havnen, netop i Ribe, hvis historie er så grundigt undersøgt. At drage denne slutning synes mig dog ikke ubegrundet, selvom den naturligvis ikke udelukker, at der kan have været anløbsbroer på åens sydside før det egentlige kajanlæg.

Udgravninger 1973

Disse forskellige overvejelser betyder, at arkæologiske undersøgelser i Slippekvarteret vil være af stor vigtighed, fordi vi næppe kan komme længere ad anden vej.

I forbindelse med restaureringen af Det gamle Apotek opstod i 1973 en sådan mulighed, og selvom der kun kunne blive tale om en mindre udgravning, blev denne med beredvillig tilladelse fra ejeren straks iværksat (25). Denne blev placeret i Fiskergade i den nordvestre ende af sidefløjen, der var opført i begyndelsen af forrige århundrede, og hvori apotekets iskælder var indrettet. Udgravningen lå således ikke bag ved det gamle rådhus, men bag ved den nabo-bygning, som tilhørte Domkirken, hvilket dog vil sige, at det var på den grund, som ifølge skødet af 1351 tilhørte Anders Bundesen. Der kunne derfor være mulighed for at gøre iagttagelser vedr. forholdene til åen.

Iskælderenes gulvlag, som lå ca. 120 cm. under gadehøjden, bestod af en pikstensbrolægning, kantet med munkesten, lagt på et afretningslag af gult sand, som igen lå på et lag af rent blåler (lag A). Herunder fandtes et 60 cm. tykt fyldlag, som foroven

var blandet en del murbrokker og mørtelklumper, og som nedadtil fik karakter af ren latrin (lag B). Herunder lå et 10 cm tykt lag af knuste, hvide sten (kridt eller kalk?) i op til knytnævestørrelse, spredt ud over et 15 cm tykt lag af rent blåler (lag C). Nedenunder dette fremkom endnu et blandet fyldlag på 40 cm's tykkelse, uforrådnat og som sædvanlig i Ribe med meget organisk materiale bevaret, men også med murbrokker og brosten (lag D). I bunden af dette, men udtyndende i feltets ene ende, fandtes et 5 cm tykt fastpresset lag af kompakt træaffald (lag E). Herunder fremkom sand, der i overgangen rummede noget humus, blåler og træstykker. Fra sandfladen, som lå ca. 270 cm. under gadehøjden, blev der gravet 60 cm ned for at konstatere, om der fremkom yderligere kulturlag længere nede, men dette var ikke tilfældet.

På grund af indsivende vand kunne der ikke graves dybere, men da sandet virkede urørt, omend noget misfarvet, skønnedes det heller ikke nødvendigt. Senere geologiske undersøgelser i bykernen har vist, at hedesletteoverfladen ligger i kote 0, hvilket er lavere end dette sandlags overflade. Da der andre steder - under Domkirken og på Præstegades vestside - er konstateret flyvesandsklitter, er det muligt, at der også for dette sandlags vedkommende er tale om flyvesand.

Ældre anlæg eller bygningsrester fandtes ikke ved gravningen, hvilket dog ikke kan forbavse, da udgravningen på grund af omgivelserne ikke kunne gøres større end 105 × 235 cm. Nederste del af lag B (latrinen) sammen med kalkstens- og blålerlaget (lag C) kunne dog tyde på, at prøvegravningen er gået midt ned i en latrinkule, hvis sider ikke blev fundet. Kalkstenslaget kan måske tolkes som en hygiejnisk foranstaltning, hvilket jeg ganske vist ikke har kunnet finde paralleller til (26).

Hvis tolkningen af fænomenet som latrinkule er rigtig, er der endnu en kendsgerning, man må notere

sig, nemlig at der mellem lagene B og D bør være en tidsforskel, som er større end en normal akkumulation ville give. Kulen må være gravet ned i allerede påførte lag, som vil mangle i det begrænsede snit, som vi har gravet. Da toppen af latrinkulen udmærket kan være gravet væk, da kælderen blev gravet, kan man til gengæld ikke sige noget om, hvor tykke lag der mangler.

Keramikken

Vi kan herefter gå over til at se på fundmaterialet, og jeg kan straks sige, at årsagen til, at denne gravning har interesse ud over dens relationer til bytopografien, er det kompakte trælag i bunden (lag E), som med ganske stor sikkerhed angiver en produktion af stavbægre på stedet.

Fra lag A er ikke opsamlet genstande. Lag B er

underopdelt i tre lag, hver på 20 cm's tykkelse, hvilket ikke har noget at gøre med den naturlige lagdeling i latrinkulen. Selve latrinlaget var meget omsat op til, således at det ikke med sikkerhed kunne udskilles som selvstændigt lag. Øverste del af lag B er opfyldt i kulen, efter at den har ophørt at fungere, midterste er et udefineret overgangslag, og nederste hovedsagelig afsat i kulens funktionstid. Man må dog her være opmærksom på, at tungere genstande kan være sunket ned i den bløde latrin.

Lag B (0-20 cm), rummede ialt 102 genstande, hvoraf 93 lerkarskår, 1 stk. brændt ler, et fragment af en glaseret gulvflise, 5 stykker vinduesglas, 1 fragment af et drikkeglas, samt 1 stykke ornamenteret hjortetak. 52 af lerkarskårene stammer fra reduktionsbrændte kuglepotteskår, hvis tyndvæggede sider er udbankede, og hvis randprofiler er afdrejede på skive. På alle halsskår af denne type findes parallelle drejeriller. 4 skår stammer fra en eller flere jyddepotter; 1 er et halsskår med glitestriber på inder- og yderside, samt på ydersiden 3 sideløbende bølge-

Fig. 3. Skår af sort, uglaseret keramik. Randskår af kuglepotteskår, sideskår med pålagt liste, og hankeskår fra kande. Mål 1:2.

linier; de 3 sideskår har glittestriber på indersiden. 28 stammer fra grå- eller rødbrændte, glaserede lerkar. 1 er dekoreret med et zig-zag-stribet rullestempel, og har en grønspøttet blyglasur. På de øvrige er blyglasuren klar, hvorfor den på de rødbrændte fremtræder brunlig, mens den på de gråbrændte på grund af reduktionen fremtræder grønlig. I denne gruppe findes tre ubetydelige, profilerede randskår, 2 fragmenter af trukne hanke med hulkehl langs ryggen og 2 bundskår med indpressede fingermærker langs kanten. Alle skår synes at stamme fra kander. 9 skår, endelig, stammer fra kar af lyst gråbrændt stentøj, med brunlige ydersider. 4 af dem er glaseret med en halvmat glasur, formentlig identisk med den, som tyskerne kalder »Lehmglasur« (27). Alle har mere eller mindre skarpe og tætte drejeriller på ydersiden. I gruppen findes 1 ubetydeligt, uprofileret randskår og et bundskårsfragment med kruset standkant. Kun et hals-/bugskår er så stort, at karrets form kan defineres. Det stammer fra en kande med cylindrisk, rillet hals, kuglet bug, kruset standkant (som ikke er bevaret), samt en (bevaret) trukket hank med rygfure, påsat under munden og på skulderen.

Af vinduesglasset er de 4 stykker ca. 2 mm tykke, stærkt dekomponerede, spaltede og uigennemsigtige; det ene har en afnippet kant. Det femte er under 1 mm tykt og stammer fra en rhombeformet rude, hvis overflade nu er meget iriseret. Fragmentet fra et drikkeglas er et randskår af en hvælvet fod med hul, ombukket standkant, dvs. fra et pasglas eller et »Stangenglas«. Hjortetaksstykket, der er 11,7 cm langt og 2,5 cm bredt, har været et beslag, hvilket fremgår af 3 nittehuller samt af den flade bagside, der er filet ru, så lim har kunnet binde på den. Forsiden er let hvælvet, har 2 parallelt løbende indridsede streger langs hver langside, og herimellem et zig-zag-mønster, som på hver side har indskårne trekanter.

Af dette materiale kan de glittede jydepotteskår,

det rhombeformede vinduesglas, og drikkeglasfragmentet klart dateres til renaissancen. Gulvflisen og benbeslaget kan ikke dateres, mens det øvrige materiale er middelalderligt. Et forsøg på en nøjere datering af sidstnævnte vil blive givet samlet for lag B.

Mellemliggende lag B (20 - 40 cm) rummede 47 genstande, heraf 44 lerkarskår, 1 fragment af glasrude, et jernsøm, samt 1 stav fra et stavbæger. 30 skår stammer fra reduktionsbrændte lerkar; 4 randskår og 4 halsskår har randprofiler og drejeriller om halsen som foregående lags, sideskårene viser på indersiden kuglepotternes udbankningsteknik. 1 skår har trukket hank med rygfure, udbanket side og riller om halsen. Det stammer fra en reduktionsbrændt, uglaseret kande. 9 skår - heraf to bundskår med indpressede fingermærker langs kanten - stammer fra rød- og gråbrændte kander med klar blyglasur udvendig. 3 skår stammer fra stentøjskander som foregående, 2 sideskår har »Lehmglasur«, det tredje er et bundskår med kruset standkant. Rudeglasset er ca. 3 mm tykt, uigennemsigtigt og med afnapning langs en side, sømmet er 6,5 cm langt og stærkt forrustet. Staven var meget opløst og kunne ligesom sømmet ikke bevares. Den var 5,3 cm lang og 3,4 cm bred og havde på ydersiden 1,6 cm fra fodranden en udskåret afsats til bindingen. Alle disse genstande kan dateres til middelalder.

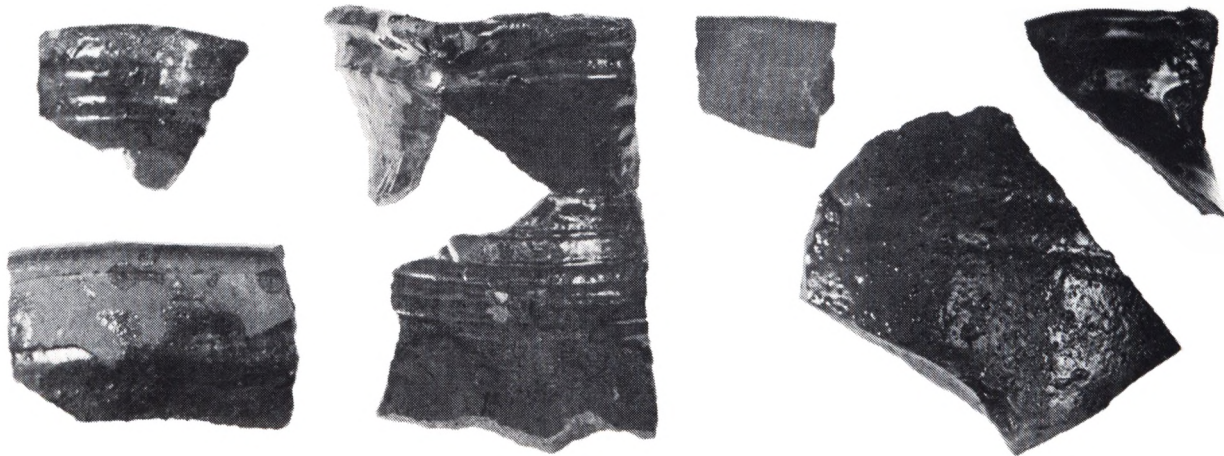
Lag B (40-60 cm) var betydelig mere fundførende og rummede ialt 122 genstande: 115 lerkarskår, 1 fragment af glasrude, 1 jernsøm, 1 jernhængsel, 1 jernspænde, 2 tildannede knoglestykker, samt 1 stykke brændt lerklining med aftryk af strå og græs. Den reduktionsbrændte keramik (49 stk, 5 randskår, 6 halsskår) er som foregående. Dog stammer et bundskår med indpressede fingermærker langs kanten fra en kande, hvis skærv er lysere grå, og hvis overflade har et blåligt skær. Det ene randskår er af samme godstype. 1 sideskår af en kuglepote har en pålagt vulst med indtrykte fingermærker.

De glaserede skår (53 stk, 10 rand-, 6 hals-, 2 hank-, 24 sideskår og 11 bundskår) stammer hovedsagelig fra kander som foregående. 2 randskår og to sideskår har dog indvendig glasur og stammer fra stjertpander. Flere skår har omløbende riller om hals eller bug, et er dekoreret med sorte striber, og et har rester af en pålagt, stemplet roset. Tre sideskår skiller sig helt ud fra de øvrige, idet de stammer fra tyndvæggede, hvidbrændte kander. To af disse har pålagte vulster med rullestempling og er pletvis begittet med rødler. Af stentøjsskår findes ti stykker (1 rand-, 2 hals-, 4 side-, og 3 bundskår), som alle minder om foregående. Endelig findes 3 stykker »næstenstentøj«, hvorved forstås keramik, der er brændt betydelig hårdere end almindelig lertøj, men som i modsætning til det egentlige stentøjs sintrede skærv har bevaret lerets struktur. To af disse er lysbrændte og har på begge sider en Lehmglasur, der på grund af tilsætning af jernoxyd er sortebrun. Det tredje er gråbrændt og Lehmglasuren på begge sider er brunlig.

På grundlag af keramikken kan der gives en *ram-*

medatering af lag B. Jydepotteskårene og de to af glasstykkerne hører, som allerede nævnt, til i en efter-middelalderlig periode og må udskilles som fremmed indblanding. Det glaserede lerkarmateriale kan uden undtagelse placeres inden for perioden 1250 - 1350. Hovedparten har lighedspunkter inden for det danske materiale. Randprofiler svarer f.eks. til den i Århus fundne kande, som under tuden er dekoreret med et menneskeansigt (28). Flere skår - f.eks. det med indstemplet roset fra lagets nedre del - minder med sin gråbrændte skærv, rødlig overflade og grønlig glasur stærkt om den kande, som for nogle år siden blev fisket op ud for Endelave (29). Stjertpander med indvendig glasur kendes fra pottemagerværkstedet i Farum Lillevang (30) og fra Bjørnkær-fundet (31). De iagttagelser, som for hankformers og dekorationers vedkommende er gjort i Århus-Søndervold-materialet, skulle placere den enkelte hank og knoprosetterne til tiden omkring 1300 (32). De tre stykker hvidbrændt keramik med rødlerbegitning er derimod med sikkerhed importgods. Det drejer sig om den såkaldte »bikrome vare«, som er indført fra Nordvestfrankrig, og som kan dateres til samme periode (33).

Fig. 4. Skår af glaserede kander. Mål 1:2.

De gråbrændte kuglepotter med drejeriller om halsen har gode paralleller inden for det øvrige danske materiale. Et helt sæt af typen kendes fra Cæcilielystfundet ved Åbenrå (34), en fra en brønd i Odense (35) samt en fra Vordingborg slot (36), men ingen af dem kan dateres. Fra Århus kendes typen, men først for alvor fra midten af 1200-årene og herfra fortsættende ind i 1300-årene (37). Skåret med pålagt liste med fingerindtryk kendes også fra Cæcilielyst, samt fra Århus Søndervold (38), hvor dateringen svarer til førnævnte. Samme datering har også kande-fragmenter af sort og gråt, uglaseret gods fra Århus (39). En datering på grundlag af lertøjsmaterialet kan således ikke gives med nogen stor præcision, men vi er dog så langt, at vi kan sætte lag B til at stamme fra sent i 1200-årene, eller snarest fra det følgende århundrede. En i sig selv forbavsende ting er det, at lerskårene umiddelbart lader sig sammenligne med dansk materiale, og at det importerede gods - i modsætning til, hvad vi ellers kender fra Ribe (40) - er så svagt repræsenteret. Forklaringen kan være den, at den hjemlige lertøjsproduktion har arbejdet sig så kraftigt op, at selv Ribe har fundet det mere formålstjenligt at købe dette frem for at hente

det i udlandet. I så fald er det et indicium for, at vi skal placere laget længere fremme i 1300-årene, måske endda på den anden side af 1350.

En gruppe importgods, nemlig stentøj, skal under alle forhold dateres efter år 1300. Til dette århundredeskifte knytter udgraveren af et af affaldsbjergene i Siegburg, Bernhard Beckmann, overgangen til rigtigt stentøj (41). Kandefragmentet fra den øverste del af lag B kan parallelliseres med Beckmanns kandetype med kuglet bug og ufortykket randprofil (42). Bundskårene giver ingen muligheder for at bedømme karformen. Bunddiameteren, som er 7-8 cm, har dog en dimension, som ligger nær ved de høje, slanke kander, af hvilke en særlig høj type har fået navnet »Jacobakanne« (43). Beckmanns nysudkomne bog om Siegburg-stentøjet er første bind af et større værk og behandler kun de første 4 perioder af produktionen. Han har derfor ikke taget stilling til, hvor langt op i tiden 4. periode (som Ribe-stykkerne tilhører) rækker. Hele problematikken omkring glasur er heller ikke behandlet, hvorfor hans bog endnu kun kan give os begyndelsesdatoen ca. 1300.

Det store katalog over Rhinsk stentøj, som Kunstindustrimuseet i Köln udgav i 1971, og som behand-

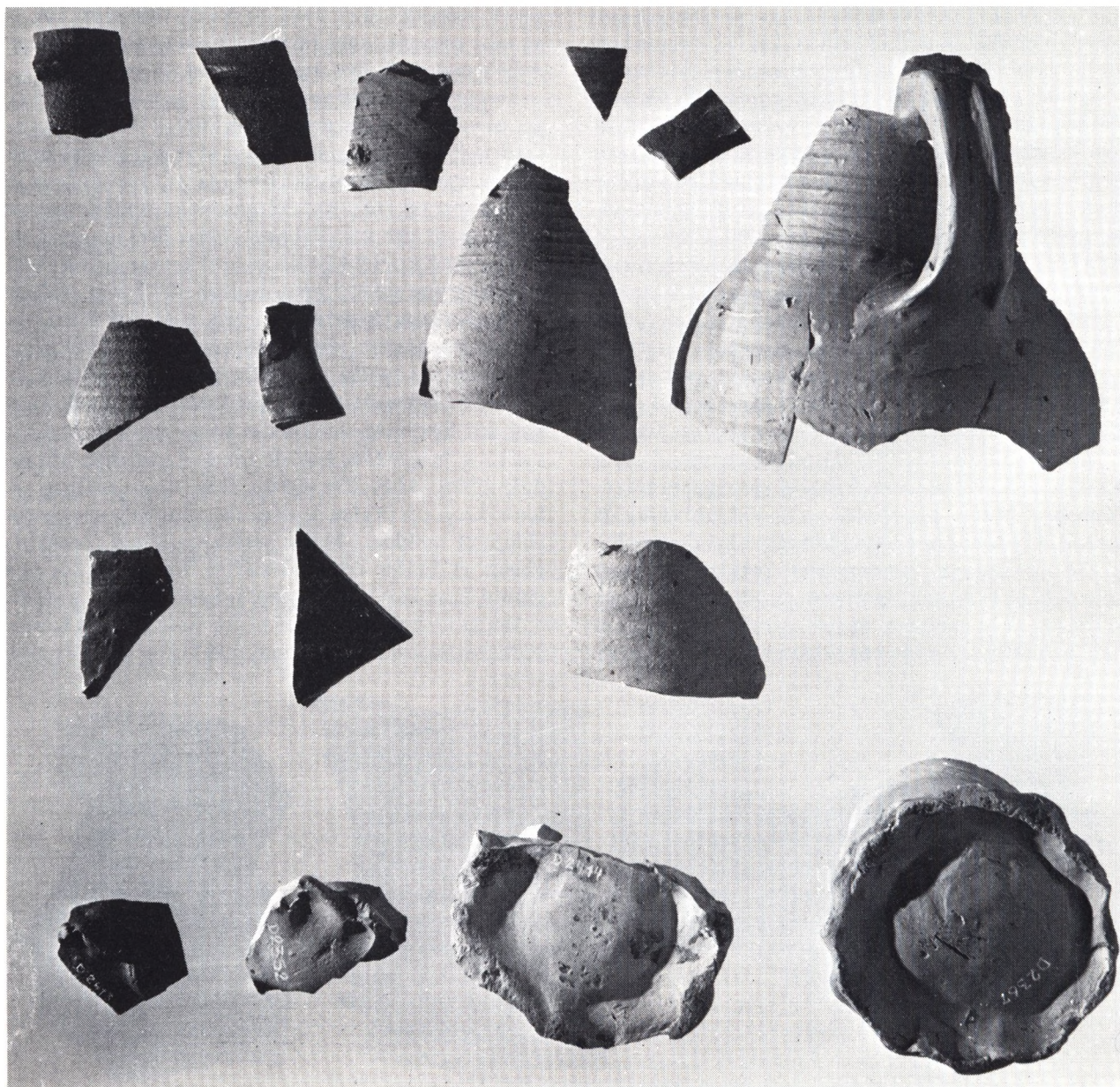

Fig. 5. Skår af lysbrændt, uglaseret eller svagt glaseret stentøj. Mål 1:2.

ler materialet ud fra mere kunsthistoriske end arkæologiske principper, ligger generelt lidt senere i sine dateringer end Beckmann. Overgangen fra næsten-stentøj til egentlig stentøj sker i følge katalogforfatteren, Gisela Reineking - von Bock, i løbet af 1300-årene, mens stentøjet først i følgende århundrede opnår en brændingsgrad og en sintring, der muliggør den for det senere stentøj karakteristiske, blanke saltglasur. Derimod er på de tidligere stadier (i 1300-årene) en »Lehmglasur« evt. med en tilsætning af kogesalt mulig (44).

Mange af stentøjsskårene fra lag B har som nævnt en Lehmglasur, nogle af dem er endog så blanke, at kogesalt kan have været tilsat. Trods uoverensstemmelserne imellem de to tyske forfatters dateringer med hensyn til stentøjs alder kan man, når man tager glasurerne i betragtning, opnå en vis rimelighed i at datere stentøjsskårene til omkring midten af 1300-årene - måske endda til den sidste halvdel af århundredet. Forekomsten af 3 skår af næsten-stentøj i den nederste del af lag B behøver ikke at vælte dette. Dels kan de være fremmed indblanding, dels kan produktionen af denne vare være fortsat, selv efter at en egentlig stentøjsproduktion er begyndt. Som konklusion vil jeg derfor give lag B en datering til perioden 1350-1400.

Lag C rummer ud over de nævnte kalk- eller kridtstensblokke kun to småstykker egetræ og to glaserede lerkarskår, som ikke giver mulighed for datering.

Lag D er generelt ikke så fundførende, som lag B. 65 keramikskår, alle temmelig små, 7 stumper af brændt lerklining med spor af strå på indersiden, og en uforarbejdet klump af tufsten er alt. 18 skår er af gråbrændte kuglepoter, de to er randskår fra kar med udadbøjet rand og brunlige overflader, det ene har randen udtrukket til tud. Et halsskår har drejeril-

ler, som skårene i lag B. Heller ikke de glaserede lerkarskår, hvoraf der er fundet 58, skiller sig væsentlig ud fra lag B's. 2 randskår stammer fra kander og 2 fra stjertpander, 1 hankskår har rygfure og to bundskår viser fingermærker. 1 randskår og 1 bundskår er af den franske, hvidbrændte vare. 1 rødbrændt sideskår med klar blyglasur har del af en pålagt blomsterdekors sort blade, og kan være dansk, men er måske af hollandsk oprindelse. 4 rødbrændte sideskår har på ydersiden pibellersbegitning under grøn glasur; et af disse har en dekoration af skæl og karvæggen under dekorsfeltet presset ud fra bagsiden, et andet er dekoreret med en hindbærknop, fremkommet ved, at den bløde karvæg med en finger bagfra er presset ud i en matrice. Keramiktypen synes at være flandersk, og dekorsformen med udpresset karvæg er forsøgsvis henført til dette område (45). I 1971 er der dog i Haarlem gjort et værkstedsfund, hvor denne dekorsform er repræsenteret (46).

7 sideskår hører til gruppen næsten-stentøj og er Rhinsk import, måske fra Siegburg. To af dem har mørk rødbrun Lehmglasur, resten er uglaserede. Ingen karformer kan genkendes på grund af skårenes beskedne størrelse.

Ifølge Beckmann udvikles næsten-stentøjet i løbet af sidste halvdel af 1200-årene (47), og da ingen af de øvrige fund er i modstrid med dette, kan lag D dateres til denne periode.

Læderet

To fundgrupper er ikke medtaget i det foregående, fordi de ikke kan levere selvstændige bidrag til dateringen. Det drejer sig om læderet og de allerede omtalte stavbægre.

Om læderet som helhed må siges, at der ved en beklagelig fejl inden konserveringen er sket en sammenblanding af de to lag, men lag D rummede dog den overvejende del af læderet. Alligevel er det skøn-

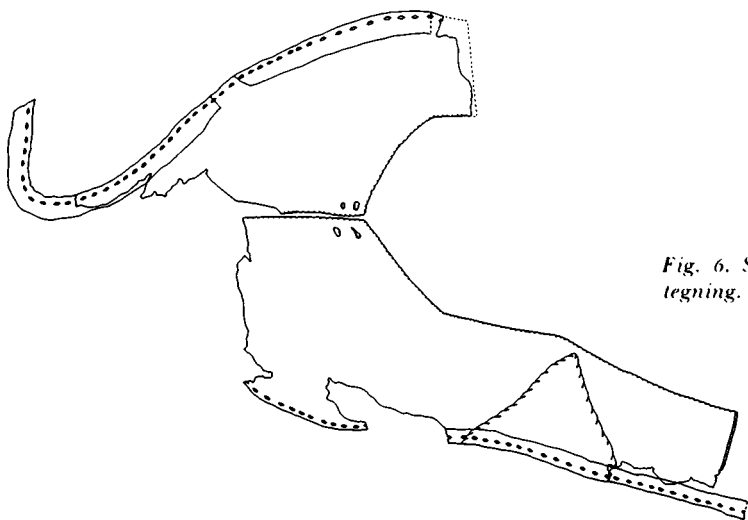

Fig. 6. Sko med midtsnøring; overlæder og rekonstruktions-tegning.

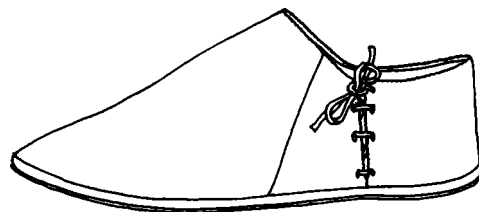
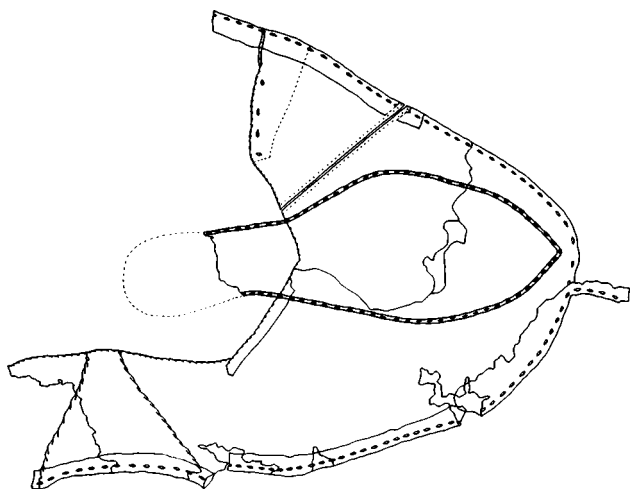

Fig. 7. Sko med sidesnøring; overlæder, sål og rekonstruktions-tegning.

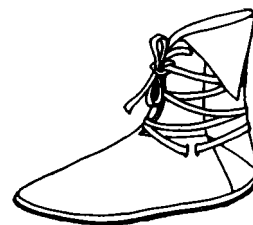
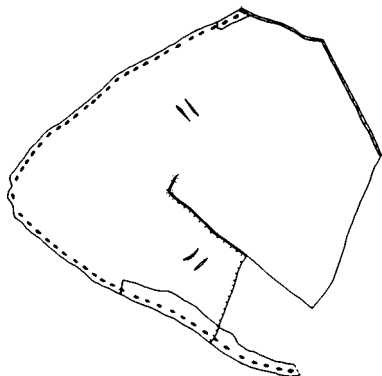

Fig. 8. Barnestøvle med ankelsnøring; overlæder og rekonstruktionstegning.

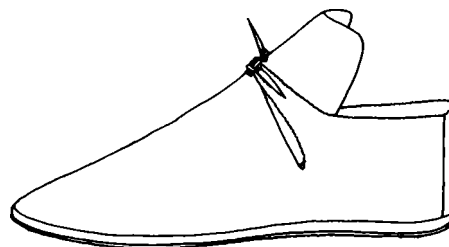
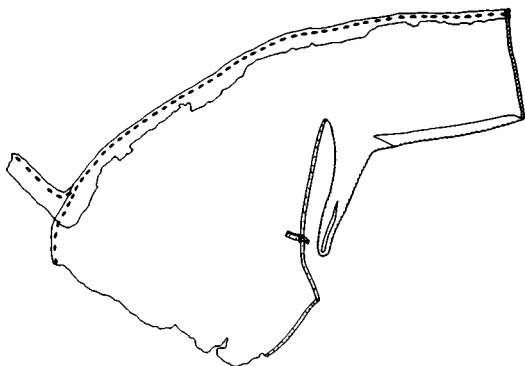

Fig. 9. Rem- eller stropsko; overlæder og rekonstruktionstegning.

net rimeligt at medtage dem her, fordi alle skoene har kunnet rekonstrueres.

Af materialet kan straks udskilles 24 stykker af skårne læderstrimler, hvoraf de 20 er smalle og båndlignende og de 4 lidt bredere. Der kan kun ses spor af den afskærende kniv på dem, og da de er uden videre forarbejdning, må de være affald fra et skomagerværksted eller lignende.

Resten består af 3 mere eller mindre hele voksen-sko, 1 overlæder til en barnestøvle, 4 fragmenter af overlæder, som ikke har kunnet samles med det øvrige, 4 mindre stykker med spor efter syning, samt en sål.

Den første sko består af to separate dele af overlæderet, som på grund af lædertypen og snøringsmetoden, er betragtet som sammenhørende (fig. 6) (48). I hælen findes indsat et trekantet læderstykke som hælførstærkning. Skosnuden er afrevet og mangler. Overlæderet stærkt slidt ved sammensyningen til sålen, som mangler. Hertil kommer to stykker af en tætningsliste mellem overlæder og sål, som på grund af afstanden mellem syhullerne må anses for at have hørt til denne sko. Overlæderet har været syet sammen i siden; over vristen har der været en slids og på hver side af denne to huller til snørebåndet. På rekonstruktionstegningen er dette gengivet som et langt bånd som vi kender det i dag, men andre løsninger er tænkelige (49). Overlæderet må have været skåret i et stykke, da jeg ikke har fundet eksempler på sammensyning af middelaldersko over snuden.

Den anden sko i fundet er ligeledes en snøresko, men i dette tilfælde med snøringen i siden (fig. 7) (50). Af overlæderet mangler stykket fra hælen hen til snøringen, mens en kile er påsyet ved snøringens anden side. Af sålen mangler hælen, men længden har, takket være at tætningslisten er bevaret fra snude til hæl, kunnet rekonstrueres. Hælførstærkningen er bevaret, ligesom et lille stykke af kantforstærkningen har kunnet sættes på plads. Under snøringen

med dens fire snørehuller er overlæderet sammensyet, snørebånd er ikke bevaret.

Det tredje stykke er en barnestøvle, ligeledes med snøring, men i dette tilfælde med snørebåndet indsat i dobbeltslidser rundt om anklen (fig. 8) (51). Bevaret er størstedelen af overlæderet, hvortil er føjet en stump tætningsliste. Sålen, en lille kile, indsat ved sammensyningen i siden, samt en del af skaftet mangler, ligesom snørebåndet. Skaftet har været helt åbent fortil og har foroven været tilspidset, hvorved er fremkommet trekantede, nedhængende snipper. På rekonstruktionstegningen er et langt snørebånd krydset op over skaftet, hvilket forekommer mest rimeligt, men der findes ingen beviser derfor.

Den sidste er del af en strop- eller remsko (52), som består af størstedelen af overlæderet, hvor en stump kantforstærkning har kunnet påsættes, og dele af tætningslisten (fig. 9). Overlæderet er udskåret således, at der op over vristen har gået en strop eller rem, i hvis ende findes en lang slids som knaphul. En modstillet rem må have siddet på det stykke af overlæderet, som har været indkilet i modsatte side. Begge remme har været knappet på en såkaldt »knu-deknap«, bestående af en læderstrimmel, hvis ene ende er stukket igennem overlæderet og fastsyet på bagsiden, mens der er slået knude på den frie ende (53). I dette tilfælde fandtes den nederste ende af knappen endnu siddende på plads midt over vristen. Sysporene om anklen og på remmen viser, at der her har siddet kantforstærkning, mens der over vristen findes en spansyning, som viser, at et stykke læder har været fastsyet her. Det kan kun dreje sig om den klap, som vi kender under snøringen fra moderne sko, og som kaldes en »pløs«. Denne vises på rekonstruktionstegningen.

Iblandt de stykker læder fra fundet, som ikke har kunnet tilpasses skoene, findes et noget forrevet, tungeformet stykke, som har spor af sammensyning

langs roden, mens de andre kanter er afskårne (54). Det kan være en pløs, men den synes ikke at stamme fra remskoene. To andre har tresidet form og to tætsiddende snørehuller i den ene spids (55). De kan være dele af overlæder til træsko (56), men der er for lidt bevaret til, at det kan afgøres med sikkerhed.

Alle ovennævnte skotyper er velkendte fra middelalderen, og talrige paralleller findes i litteraturen. Dateringen af dem andre steder er også i god overensstemmelse med de dateringsrammer, som keramikken har fastlagt. Snøresko med midtsnøring kendes fra Lund fra 1300-årene (57) og fra Århus (dog som halvtøvle) fra samme tid (58). Fra voldstedet Boringholm ved Horsens, som er dateret til o. 1400, findes ligeledes en sådan sko (59), og det samme er tilfældet fra Svendborg (60) og fra Roskilde (61), hvor de dog på grund af fundforholdene ikke har kunnet dateres nærmere. Da der næppe i dateringsmæssig henseende kan være grund til at skelne mellem sko, halvtøvler og støvler kan to støvler fra Lund, dateret til tiden o. 1300, også inddrages i sammenligningsmaterialet (62). I Holland er både sko og støvler placeret i perioden 13. til 15. århundrede (63), medens de i Polen forekommer i 1200-årene (64).

Sko med sidesnøring synes at være ligeså hyppigt forekommende som foregående og dateringen den samme. I Lund kendes de fra 1200-, 1300- og 1400-årene (65), to eksemplarer er i Århus dateret til 1300-årene (66), i Bergen er fundet et fornemt stykke med mønstret overlæder, dateret til 1200-årene (67), og i Holland har typen samme datering som den foregående (68).

Sko og støvler med ankelsnøring - identisk med vores barnestøvle - forekommer i så rigeligt mål og med samme datering i den allerede forelagte litteratur, at der næppe er grund til at opholde sig nærmere ved den.

Rem- eller stropskoen, derimod, er en lidt sjældne-

re forekommende type, hvilket måske skal ses i sammenhæng med, at den synes at være opstået senere, og at senmiddelalderlige lag generelt er sjældnere forekommende i byerne, som oftest fordi de er vækgravede af senere tiders kældre. Fra Sverige er ganske vist nævnt en række eksempler (69), men kun til en sko fra Lund er der hæftet en datering til begyndelsen af 1300-årene (70). Fra Svendborg kendes en remsko, men igen uden datering (71). For 7 sko af denne type, fundet i brønde i Borgund i Norge, har Arne J. Larsen konkluderet, at de tilhører 1300-årene (72), mens et enkelt eksemplar fra Szczecin i Polen er dateret til ca. 1300 (73). I materialet fra Holland, fremlagt af Groenman-van Wateringe, forekommer denne type slet ikke.

Stavbægre

Som nævnt var det nederste kulturlag 5 cm tykt og bestod udelukkende af træaffald. Meget af dette var hugspåner og træstykker med spor af grov tilhugning, af eg (størstedelen) eller bøg, og sandsynligheden taler for, at det drejede sig om affald fra en byggeplads eller et tømrerværksted. Heriblandt fandtes dog 9 stave og 3 fragmenter af bunde af såkaldte stavbægre. Stavene er af varierende højde; på indersiden har de en notrille til fastgøring af bunden, og på ydersiden indskårne afsatser til støtte for vidjebåndet. Desuden forekommer 4 trapezformede, og 9 rektangulære, flade træstykker, samt et stykke med parallelle langsider og tresidet tværsnit. Bortset fra tykkelsen har de alle samme dimensioner som stavene, og da de så ud til at være af samme træsort som disse, var det allerede ved udgravningen nærliggende at tolke dem som forarbejdede til stave.

Stavbægre og især dele af disse er den almindeligste genstandsgruppe inden for træfund fra Ribe, men vidnesbyrd om en produktion af disse er ikke fundet tidligere, hverken i Ribe eller andre steder, og det må

derfor anses for vigtigt at få denne side af sagen nøjere belyst.

Betegnelsen stavbæger har Uldall fundet i skriftlige kilder fra 1500-årene og identificeret med gengivelser i kalkmalerier (74). N. M. Saxtorph har udarbejdet en liste over typens forekomst på danske kalkmalerier, og endelig har jeg suppleret med andre gengivelser, samt foretaget identifikationen med selve genstanden, som den er fremkommet ved udgravninger (75). Identifikationen synes at være blevet godtaget, og kilderne viser, at der er tale om et drikkebæger, brugt af alle samfundsklasser både til øl og vin. W. Neugebauer har fundet en gengivelse, hvor stavbægeret indgår i lægens praksis, og hvor endog en hund drikker af det (76).

Som arkæologisk forkomst er stavbægeret som nævnt hyppigt i Ribe. Fra Danmark i øvrigt findes det omtalt i Århus (77), i Ålborg (78), og i store mængder i Svendborg (79), og der findes på Nationalmuseets 2. afd. stavbægre fra adskillige danske lokaliteter (80). I Sydsverige forekommer de forholdsvis almindeligt, mens jeg ikke har kunnet finde henvisninger til dem fra det nordlige Sverige (81). I Norge kendes de i betydelige mængder fra Bryggen i Bergen, hvor de opfattes som et vidnesbyrd om den hanseatisk kultur på stedet, idet Per Gjærder ikke kender dem fra andre norske lokaliteter (82). Denne synsvinkel bliver næppe afkræftet af, at der i Oslo er fundet enkelte stave, idet de der er en sjælden forekomst blandt det i øvrigt righoldige træmateriale (83). Ej heller fra Finland er der sikre oplysninger om dem. »Vackafinnernes« store industri af bødkrede kar nævner dem ikke specielt som en del af produktionen, og mon de ikke havde været mere velkendte både i Finland og i det nordlige Sverige, hvis dette havde været tilfældet (84)?

Stavbægrene er derimod almindeligt udbredt i Nordtyskland. W. Neugebauer, som har behandlet

bødker- og drejearbejder fra Lübecks undergrund i flere afhandlinger, skriver, at stavbægre er de hyppigst forekommende trægenstande i denne bys middelalderlige lag (85). Herudover har han registreret deres tilstedeværelse i en lang række nordtyske byer, og han taler om deres omfattende anvendelse i den middelalderlige husholdning (86). For Polens vedkommende har jeg kunnet finde dem velrepræsenteret i Szczecin (87), mens jeg, på grund af manglende litteratur ikke kan sige noget om, hvorvidt de har været i anvendelse længere øst på i Europa (88). I Vesteuropa synes de med sikkerhed at have været sjældne. Neugebauer refererer en mundtlig meddelelse om, at de forefindes i Holland (89), men tilsyneladende ikke i store mængder, idet jeg ikke har kunnet opspore andre henvisninger til dem fra dette land. Et enligt eksemplar er fundet i Southampton, hvis udgravninger er store og velpublicerede. De to forfattere, som har omtalt bægeret, har ikke kunnet henvise til andre engelske fund af denne art (90).

Der synes med andre ord at tegne sig et ganske klart billede af en fundkoncentration i Nordtyskland - måske på sydsiden af Østersøen i det hele taget - og i Sydskandinavien, mens fundene er sparsomme i Vesteuropa og i det nordlige Skandinavien, bortset fra Bergen, hvor man dog betragter forekomsten af stavbægre som et resultat af tysk indflydelse, enten importerede, eller fabrikerede på stedet af hanseatisk håndværkere, hvilket man dog ikke har vidnesbyrd om.

De af Uldall fremlagte skriftlige kilder fortæller direkte om import af disse bægre til danske havne, men der kan intet siges om, hvor de kommer fra. Uldalls formening om, at de bl.a. kan være produceret i Halland-Bohuslän og i Finland (91), er ikke især ikke for Finlands vedkommende - i overbevisende overensstemmelse med fundene, men endnu ved vi for lidt til at være sikre på, at det ikke skyldes tilfældigheder. Det kan også være på grund af tilfæl-

digheder, at vi kun har vidnesbyrd om en produktion i Ribe.

En mulighed for at rydde nogle af disse usikkerheder af vejen er at bestemme den træsort, hvoraf bægrene er lavet. I den foreliggende litteratur er denne bestemmelse desværre af vekslende præcision. Neugebauer skriver, at de lybske »i reglen« er udført af rødgran (92), det engelske bæger er muligvis af ædelgran (93), fra Lund angives de at være gjort af fyr, men det fremgår ikke, om dette er en naturvidenskabelig bestemmelse (94), og de århusianske eksemplarer er udført af »en art nåletræ« (95). Som det vil fremgå af det følgende, er dette spørgsmål af betydning, hvad man naturligvis ikke kunne vide på forhånd, så der er næppe grund til at bebrejde arkæologerne deres vaghed.

Thomas Bartholin har foretaget en analyse af samtlige træsorter fra udgravningerne i Svendborg og har i denne forbindelse bestemt stavbægerfragmenterne herfra som rødgran eller lærk (*Picea* eller *Larix* sp.) (96). Disse vokser ikke naturligt her i landet, før man i 1700-årene begynder en bevidst udplantning af dem, og når de forekommer i middelalderlige lag, må de derfor være importerede. Gran og lærk er meget vanskelige at skelne fra hinanden, men Bartholin peger på, at lærk ville være en velegnet råvare, fordi den bedre end granen tåler at blive skiftevis tør og våd. Lærk er alligevel en noget usandsynlig mulighed, fordi dens naturlige udbredelse (i Alperne, samt i begrænsede områder i Karpaterne, Sudeterne og det sydvestlige Polen) gør en handel med dem til Nordeuropa så besværlig. Her passer rødgranen bedre, fordi dens naturlige udbredelse er det meste af Mellem-, Øst-, og Nordeuropa. I en senere opsats om samme emne synes Bartholin at hælde til, at stavbægerstavnene fra Svendborg er udført af rødgran (97).

Stavbægerfragmenterne, såvel som forarbejderne fra Fiskergade er, sammen med 13 andre stykker fra for-

skellige lokaliteter i Ribe, blevet bestemt af Peter Wagner, Botanisk Institut, København. Resultatet heraf er følgende: Af stavbægerfragmenterne fra Fiskergade er 10 stykker af rødgran eller lærk (idet Wagner som Bartholin på det foreliggende materiale ikke kan skelne mellem de to træsorter), medens 1 stykke er af skovfyr (*Pinus* cfr. *sylvestris* L.); af forarbejderne er 13 stykker af rødgran eller lærk, og 1 af skovfyr; endelig er af stavbægerfragmenterne fra andre lokaliteter i byen 12 stykker af rødgran eller lærk, og 1 stykke af skovfyr (98). Som Bartholin konkluderer Wagner, at der må være tale om import, idet hverken rødgran eller lærk findes i Danmark i middelalderen. Det samme gælder skovfyr, hvis naturlige udbredelse nogenlunde svarer til rødgrans (99). Overensstemmelsen mellem de 3 grupper er bemærkelsesværdig, men materialet er ikke stort nok til, at man kan trække nogen veksler på den.

For det kulturhistoriske aspekt er dette ret overraskende. Som allerede Bartholin har hævdet, hersker der ikke megen tvivl om, at stavbægre i Danmark er importgods, en del af middelalderens rige handelsudveksling. Men ikke mindre overraskende er det, at stavbægerhandelen har været organiseret så vidt, at man har eksporteret halvfabrikata til brug for lokale håndværkere, hvis da ikke fremmede stavbægermagere selv har opsøgt gode afsætningsmarkeder. Givet er det, at en eksport af halvfabrikatet er fornuftigere, end at forsende den færdige vare. Det ville ikke være store uheld, der skulle til undervejs, før en hel forsendelse af disse bægre faldt i staver. Naturligvis kan man ikke på grundlag af dette enkelte fund konkludere, at man altid har eksporteret halvfabrikata, hvad de af Uldall fremlagte regnskaber fra 1500-årene jo også taler imod. Ved fremtidige udgravningen bør man vise megen opmærksomhed over for træstykker af en karakter som forarbejderne. Uden den her fremlagte viden, tager de sig meget betydningsløse ud.

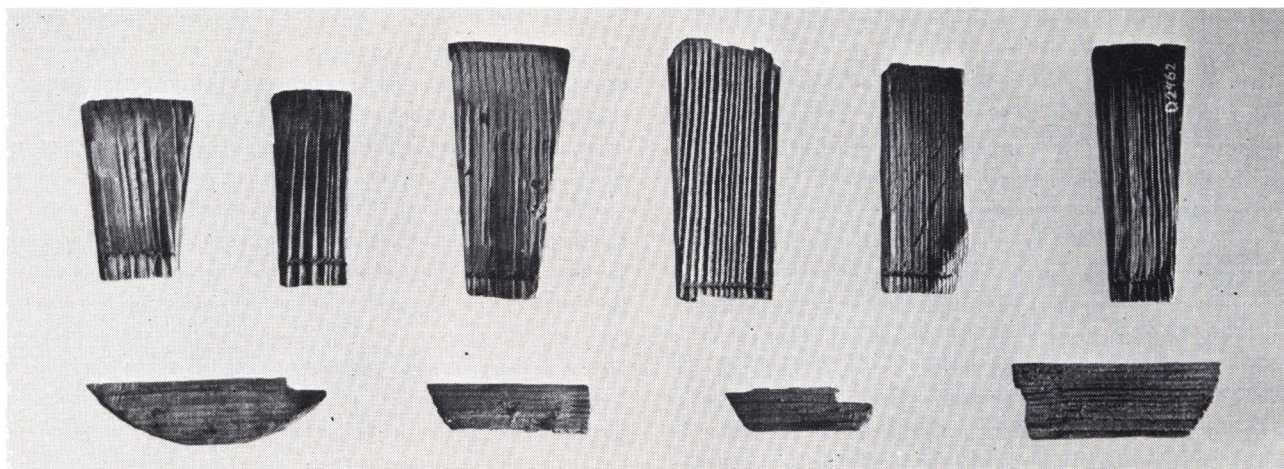

Fig. 10. Brudstykker af stavbægre fra Fiskergade. Mål 1:2.

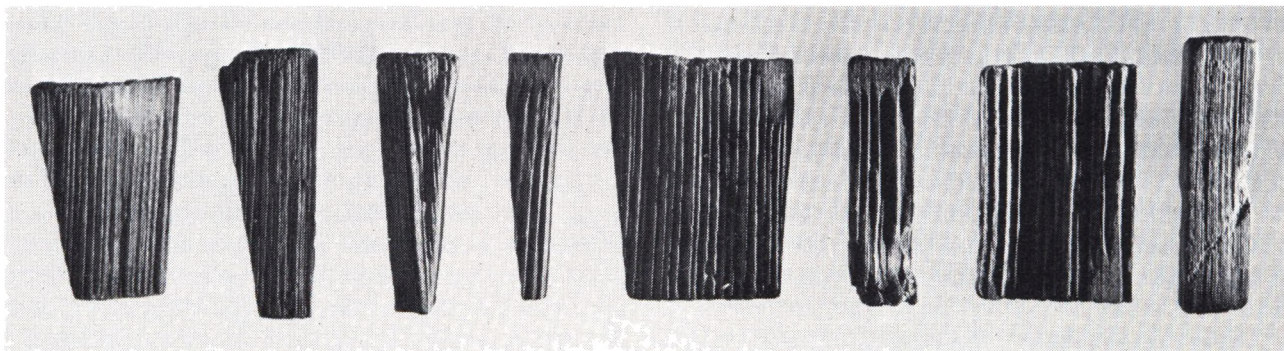

Fig. 11. Halvfabrikater til stavbægre. Mål 1:12.

Konklusion

Det lille hul i Fiskergade i Ribe førte os ind på mange problemer, uden at ret mange klare løsninger kunne fremlægges, og meget måtte henlægges til opklaring ved fremtidige udgravninger, både i Ribe og i andre byer. Men dette er en del af købstadsarkæologiens livsvilkår, fordi den er så ung en viden-skab. Vi har fået oplysninger om, at de tilsyneladen-de så hjemmelavede stavbægre er et vidnesbyrd om den middelalderlige internationale handel, til og med i sådan form, at man har fremstillet halvfabri-kata, beregnet for eksport. Produktionsområdet har ikke kunnet fastlægges med sikkerhed, men meget peger på, at hovedområdet har ligget syd for Østersøen, og at eksporten følgelig er foregået via de nordty-ske hansestæder. Der foreligger ingen beviser for, at der har været en selvstændig nordisk produktion af stavbægre. Indicierne peger snarere imod dette, men definitive svar må overlades til fremtiden.

Hvad angår spørgsmålet om Slippe kvarteret, som var gravningens udgangspunkt, synes vi nu at kunne føle os helt sikre på, at kvarteret ikke er byens ældste. Udgravningens nederste kulturlag kunne ikke be-tragtes som ældre end slutningen af 1200-årene - altså til og med betydelig senere end ældste kulturlag andre steder i den middelalderlige bykerne. På dette punkt er der god overensstemmelse mellem de skrift-lige kilder og de arkæologiske, og trods prøvegrav-ningens begrænsede udstrækning må en så vidtgåen-de slutning kunne accepteres. Det er ikke tænkeligt, at de tidligt-middelalderlige lag - for ikke at tale om de mulige vikingetidige - er vækgravede uden at ef-terlade sig noget spor.

Til gengæld er der - næsten som et biprodukt opstået et tvivlsspørgsmål, som ikke har eksisteret tidligere, nemlig placeringen af Ribes middelalderli-ge havn. Med denne tvivl for øje kan man vende de skriftlige kilder endnu engang, men en løsning på spørgsmålet kan kun fremskaffes ad arkæologisk vej.

Noter

1. Edelberg og Bencard (1963).
2. Bencard (1970).
3. Kinch I (1869), s. 554.
4. Thorup (1839), s. 5, note 2f.
5. Terpager (1736), s. 460. Galthen (1792), s. 66. Thorup (1839), s. 5 f. Kinch I (1869), s. 553.
6. Kinch I (1869), s. 179 og 214, note 2.
7. Kinch I (1869), s. 637.
8. Anders Bundesens ligsten blev inden ødelæggelsen i slutnin-gen af 1700-årene tegnet af Søren Abildgaard og er gengivet i Fr. Beckett: Danmarks Kunst, bd. 2, (1926), fig. 340. Selve stenen, uden messingplade, findes endnu, men uidentificeret, i Domkirken.
9. Kinch I (1869), s. 212, Thorup (1839), s. 5 og bilag 5.
10. Terpager (1736), s. 460. Jeg skylder lektor Ole Balslev, Ribe tak for hjælp med oversættelse af denne og følgende latinske origi-nalestekster.
11. Thorup (1839), bilag 4.
12. Thorup (1839), bilag 3.
13. Thorup (1839), bilag 5.
14. Kinch I (1869), s. 215 f.
15. Kinch I (1869), s. 554.
16. Kinch II (1884), s. 593.
17. Kinch II (1884), s. 598.
18. Degn (1971), s. 106, Thorup (1839), s. 11.
19. Thorup (1839), s. 11, note 1.
20. Stiesdal (1968), s. 155 ff.
21. Antikvarisk Samling, j.nr. 43/64.
22. Antikvarisk Samling, j.nr. 22/62, 30/62 og 34/62.
23. Kinch I (1869), s. 523.
24. Kinch I (1869), s. 509.
25. Antikvarisk Samling, j.nr. 1M73.
26. Se f.eks. Berndt og Neugebauer: Lübeck - eine medizinhistori-sche Studie, Festschrift til R. Blomqvist, Lund (1968), s. 53 ff.
27. Reineking-von Bock (1971), s. 65.
28. Bencard (1972), fig. 1. Se også Bencard/Roesdahl (1972), fig. 274 og flere eksempler.
29. Bencard/Roesdahl (1972), fig. 270.
30. Bencard/Roesdahl (1972), fig. 98.
31. Bencard/Roesdahl (1972), s. 6 (nr. 276).
32. Andersen/Crabb/Madsen (1971), s. 98 og 101.
33. Bencard (Caen 1972), s. 17. Om »standard-dateringen« se Ben-card (1972), s. 173.
34. Bencard/Roesdahl (1972), nr. 342 ff.
35. Anf. arb. nr. 207.
36. Anf. arb. nr. 166.

37. Andersen/Crabb/Madsen (1971), gruppe Iix, s. 95.
38. Bencard/Roesdahl (1972), nr. 348 og Andersen/Crabb/Madsen (1971), gruppe Iip, s. 93.
39. Anf. arb. Iip, s. 93.
40. Bencard (1972), fig. 26, s. 171.
41. Beckmann (1975), s. 20.
42. Anf. arb. tvl. 49.3. Ribe-fragmentet er dog noget højere.
43. Anf. arb. tvl. 31 og 32.
44. Reineking-von Bock (1971), s. 16 f.
45. Bencard (1972), s. 168.
46. J. Schimmer: Een Vedelaarskan en een Sierkan van een vroege haarlemse Pottenbakker, Westerheem, Jaargang XXI, no. 6, (1972) og J. Schimmer: Middeleeuws Aardewerk met Reliefversiering uit einige Vindplaatsen in Noord en West-Nederland, Westerheem, Jaargang XXIII, no. 1, (1974).
47. Beckmann (1975), periode 3, s. 20.
48. Mus. nr. ASR D 2465 og D2467. Denne og følgende sko er tegnet ud således, at overlæderet er foldet ud i snitmønstret. Dette ses ovenfra. Hæl- og kantforstærkninger har siddet på overlæderets inderside. Hvor de findes, er de medtegnet, men er altså set tværs igennem overlæderet. Alle forstærkninger er påsyet med skråsting, hvilket optræder som en selvstændig signatur på tegningerne. I ingen tilfælde har der været tale om et kantebånd, foldet om overlæderets rand (som f.eks. Jälvvert (1937), s. 45). Stingene svarer ikke til noget sådant. Tætningslister sidder mellem sål og overlæder, men ligger uden på sidstnævnte og beskytter det mod slid (sml. Groenman-van Waateringe (1975), fig. 8 og Andersen/Crabb/Madsen (1971), s. 172). De store, ovale huller skyldes krumsylen, som var nødvendig for at få tråden igennem. En lidt spinklere krumstyl har været anvendt ved sammensyning af overlæderets enkelte dele. Der findes to måder at gøre dette på, i begge tilfælde syet fra bagsiden, »vendsyet«. Almindelig sammensyning (markeret på tegningerne ved prikker langs kanten), som har den ulempe, at den efterlader en generende søm, er den ene. Ved den anden, som kaldes »spanning«, føres syl og tråd igennem læderets rand, hvorved det er muligt at glatte syningen til, så der ikke opstår sømme. Denne metode er på tegningerne markeret ved prikker mellem dobbeltstreg. Jeg skylder tegneren Jette Madsen og skomagermester J. C. Westergaard, begge Ribe, tak for hjælp ved udredningen af disse ting. Om middelalderlig skomagerteknik henvises i øvrigt til Jälvvert (1937), s. 44 ff.
49. Se f.eks. Andersen (1953), fig. 2a og 5 og Groenman-van Waateringe (1975) fig. 9.
50. Mus. nr. ASR D 2466 (størstedelen af overlæderet og hælforstærkningen), D 2472 (mindre, afrevne del af overlæderet). D 2470 (indsyede kile i overlæderet med snørehuller), D 2474 (sålen) og D 2475 (tætningslister og kantforstærkning).
51. Mus. nr. ASR D 2469 og D 2475 (tætningslisten).
52. Mus. nr. ASR D 2468 og D 2475 (tætningslister og kantforstærkning). Der er nogen usikkerhed omkring terminologien for skotyper. Svenskerne (Jälvvert (1937) og KLN M) og Blomqvist (1938) arbejder med hovedkategorierne snøresko og »sleifsko«. Inden for snøresko kaldes den type, som her er repræsenteret af barnestøvlen, for remsko eller -støvle. Nordmændene (Larsen (1970)) arbejder med 3 selvstændige kategorier: snøresko, remsko (med ankelsnøring) og stropsko, men synes ikke indbyrdes at være enige om dette. I Danmark (Andersen (1953)) er betegnelserne snøresko, stropsko (med ankelsnøring) og remmesko blevet foreslået. Som man kan forstå, vil en gennemdrøftning af dette være nødvendig, hvis man ikke i fremtiden udelukkende skal henvises til at bruge tegnsprog. Under trykningen har jeg haft lejlighed til at læse Erik Schias magistergradsafhandling om sko fra »Mindets tomt«, samt hans artikel i nærværende tidsskrift. Jeg vil fortsat foreslå, at udtrykket »remsko« udgår til fordel for det af mig benyttede »ankelsnøring« eller lignende. Dels fordi der er tale om en snøring, og dels fordi remsko på dansk er et begreb, svarende til den norske og svenske »stropsko«.
53. Se f.eks. Andersen/Crabb/Madsen (1971), s. 170.
54. Mus. nr. ASR D 2472.
55. Mus. nr. ASR D 2471.
56. Groenman-van Waateringe (1975), fig. 2.
57. Blomqvist (1938), fig. 46.
58. Andersen/Crabb/Madsen (1971), s. 181.
59. Nationalmuseets Vejledninger, Danmarks Middelalder (1972), s. 55.
60. Andersen (1953), s. 9, fig. 5.
61. Se note 58.
62. Blomqvist (1938), fig. 38 og 40.
63. Groenman-van Waateringe (1975), fig. 2.
64. Leciejewicz m.fl. (1972), tvl. XIIIa.
65. Blomqvist (1938), fig. 19, 22, 23, 24, 43, 50.
66. Andersen/Crabb/Madsen (1971), s. 177 og 179.
67. Herteig (1968), s. 77.
68. Se note 63.
69. Jälvvert (1937), s. 34.
70. Blomqvist (1938), fig. 25.
71. Andersen (1953), s. 8, fig. 4.
72. Larsen (1970), s. 45 f, med videre henvisninger.
73. Se note 64.
74. Uldall (1963), s. 111 f, s. 118 og fig. 1 og 2.
75. Bencard (1969), s. 41 f.
76. Neugebauer (1975), fig. 8.

77. Andersen/Crabb/Madsen (1971), s. 243.
78. Kock (1973), s. 10.
79. Bartholin (1973), s. 224, og Bartholin (1975), s. 15.
80. Venligst meddelt mig af museumsinspektør Knud Liebgott.
81. KLNLM, artikel »laggning«.
82. Gjørder (1975), s. 129.
83. Venligst meddelt mig af mag. Birte Weber, Oldsaks-samlingen. Stavbægre nævnes ikke i den norske artikel i KLNLM (Laggning).
84. KLNLM (Laggning).
85. Neugebauer (1975), s. 118.
86. Anf. arb. s. 119 f. Andersen/Crabb/Madsen (1971), s. 243 har yderligere henvisninger til fund i nordtyske byer.
87. Leciejewicz m.fl. (1972), tvl. XIa.
88. Fra Novgorod har jeg fundet en henvisning til forekomsten af »mugs« i stavteknik, men jeg har ikke kunnet opklare, om det drejer sig om stavbægre. Se M. W. Thompson: Novgorod the Great (1967), s. 98.
89. Neugebauer (1975), s. 120, note 14.
90. Platt/Coleman-Smith (1975), bd. II, nr 1630.
91. Uldall (1963), s. 125 og 128.
92. Neugebauer (1975), s. 118.
93. Platt/Coleman-Smith (1975), II, nr. 1630: »Possibly European fir (Abies)«.
94. Mårtensson/Wahlöf (1970), fig. 72.
95. Andersen/Crabb/Madsen (1971), s. 243.
96. Bartholin (1973), s. 224.
97. Bartholin (1975), s. 15.
98. Wagners redegørelse ser således ud:
Vedanatomisk bestemmelse af 14 prøver fra forskellige udgravninger i Ribe. De konserverede og ukonserverede vedstykker bestemtes efter snitning ved gennemlysningssmikroskopi, de forkullede vedstykker ved ultropak.

Fra Fiskergade, Ribe

- D 2457. 23 hugspåner bestemt til *Quercus sp.*, eg (12 stk.) og *Fagus sp.*, bøg (11 stk.).
- D 2458. 6 forkullede træstykker bestemt til *Fagus sp.* og 1 forkullet gren til *Alnus sp.*, el.
- D 2459. 1 forstadie til stavbægerstav bestemt til *Picea sp.* eller *Larix sp.*, 6 bægerstave bestemt til *Picea sp.* eller *Larix sp.* og 1 stavbægerstav bestemt til *Pinus* cfr. *sylvestris L.*
- D 2460. 1 forarbejde til stavbægerstav bestemt til *Picea sp.* eller *Larix sp.*
- D 2461. 3 fragmenter af bunde til stavbægre bestemt til *Picea sp.* eller *Larix sp.*

- D 2462. 1 stavbægerstav og 2 forarbejder til stavbægerstave bestemt til *Picea sp.* eller *Larix sp.*
- D 2463. 8 forarbejder til stavbægerstave bestemt til *Picea sp.* eller *Larix sp.* og 1 forarbejde bestemt til *Pinus* cfr. *sylvestris L.*
- D 2464. 1 forarbejde til stavbægerstav bestemt til *Picea sp.* eller *Larix sp.*

Fra andre lokaliteter i Ribe

- D 1649. 3 stavbægerstave bestemt til *Picea sp.*, eller *Larix sp.*, gran eller lærk.
- D 1791. 1 stavbægerstav bestemt til *Picea sp.*, eller *Larix sp.*
- D 1831. 6 stavbægerstave bestemt til *Picea sp.*, eller *Larix sp.*
- D 1832. 1 fragment af stavbægerbund bestemt til *Picea sp.*, eller *Larix sp.*
- D 1935. 1 stavbægerstav bestemt til *Picea sp.*, eller *Larix sp.*
- D 1936. 1 stavbægerstav bestemt til *Pinus* cfr. *sylvestris L.*, skovfyr.

Bægerstavene og forarbejderne hertil er for største delen bestemt til *Picea sp.*, gran eller *Larix sp.*, lærk. De piceoide krydsfeltporer, de glatte marvstråletrakeider og de tykvæggede epithelceller i harpixkanalerne henfører prøverne til en af eller begge disse slægter; de anatomiske forskelle mellem dem er små og adskillelsen derfor vanskelig. Sædvanligvis anføres som skillekarakterer grænsen mellem vårved og høstved, symmetrien i marvstrålerne omkring harpixkanalerne, antallet af epithelceller omkring harpixkanalerne (Jane 1956), forekomsten af tvillingeporer i trakeiderne (Greguss 1955) og marvstråletrakeidernes form i radialsnittet (Hofmann 1934). Den tidligere meget benyttede skillekarakter: antallet af epithelceller omkring harpixkanalerne, har vist sig at være forkert og er derfor ikke forsøgt anvendt. Den uskarpe grænse mellem vår- og høstved, det totale fravær af tvillingeporer, de hyppigst symmetriske marvstråler omkring harpixkanalerne og marvstråletrakeiderne, hvis vandrette vægge sjældent bugter sig ret meget, peger mod *Picea sp.*, som den mest sandsynlige slægt. Det er dog ikke muligt med sikkerhed at udelukke *Larix sp.*, lærk. Bægerstave af gran eller lærk i Danmark er påvist af Bartholin (1973), der senere har ment at kunne skærpe bestemmelsen til gran (Bartholin 1975, Jansen 1975). Rødgran, der er den i Europa forekommende art, findes i Nord- og Mellemsverige (sydgrænsen er i Götaland-Småland), i Trøndelag og den sydøstlige del af Norge, i Finland, Rusland, De baltiske Randstater og i de mellemste og sydlige dele af Polen og Tyskland. Træet er altså importeret. Gran er et ejendommeligt valg til bægre, da den dårligt tåler skiftet mellem våd og tør tilstand. 2 bægerstave og et forarbejde er bestemt til *Pinus sp.*, fyr. Stave-

- ne kan makroskopisk kendes på, at de har snævrere årringe end dem af gran. Fyr findes i landene øst og syd for Danmark og må derfor være importeret. En mulig forekomst af fyr i Danmark har dog været antydnet af Bartholin (1975). De som hugspåner fundne træarter, *Alnus sp.*, el, *Fagus sp.*, bøg og *Quercus sp.*, eg, er alle almindeligt forekommende arter. Det er dog nok usandsynligt, at store træer som eg og bøg har vokset i større mængde i marsken umiddelbart omkring Ribe; man må nok forestille sig, at de er hentet øst fra. Greguss, Pal: Xylotomische Bestimmung der heute lebenden Gymnospermen. Budapest 1955.
- Hofmann, Elise: Palaeohistologie der Pflanze. Wien 1934.
- Jane, F. W.: The Structure of Wood. London 1956.
- Jansen, M.: Naturens Verden, nr. 8-9, p. 382 ff. 1975.
99. Bartholin (1975), s. 14 f anfører om et stykke skovfyr, at det kunne stamme fra Svendborg-egnen, men indtil videre må det vist betragtes som en undtagelse.
- (Manuskriptet afleveret foråret 1976).

Litteratur

- Andersen (1953) - Aage Andersen: Et Fund af middelalderlige Sko og Lædersager fra Svendborg, Fyenske Aarbøger V, 1. 1953.
- Andersen/Crabb/Madsen (1971) - H. Hellmuth Andersen, P. J. Crabb og H. J. Madsen: Århus Søndervold. Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter IX. 1971.
- Bartholin (1973) - Thomas Seip Bartholin: Træfundene fra Svendborg, Naturens Verden. 1973, 6-7, s. 222 f.
- Bartholin (1975) - Thomas S. Bartholin: Vedanatomi, Rapport fra det byarkæologiske seminar på Odense Universitet. 1975. s. 12 ff.
- Beckmann (1975) - Bernhard Beckmann: Der Scherbenhügel in der Siegburger Aulgasse, bd. 1. 1975.
- Bencard (1969) - Mogens Bencard: Stavbægre, Mark og Montre 1969, s. 41 f.
- Bencard (1970) - Mogens Bencard: Det ældste Ribes beliggenhed ...Dansk hjemstavn, nr. 26-27 (1970), s. 10.
- Bencard (1972) - Mogens Bencard: Dansk Middelalderlertøj med antropomorf dekoration, KUML. 1972.
- Bencard (Caen 1972) - Mogens Bencard: Medieval Pottery imported into Denmark, Chateau Gaillard V, Caen 1972.
- Bencard/Roesdahl (1972) - Mogens Bencard og Else Roesdahl: Dansk Middelalderlertøj 1050 - 1550. Jysk Arkæologisk Selskabs håndbøger I, 1972.
- Blomqvist (1938) - Ragnar Blomqvist: Medeltida skor i Lund, Kulturen, 1938, s. 189 ff.

- Degn (1971) - Ole Degn: Livet i Ribe 1560-1700. 1971.
- Edelberg og Bencard (1963) - Lennart Edelberg og Mogens Bencard: Ribes Lod, SKALK 1963, 3.
- Galthen (1792) - Matth. Galthen: Beskrivelse over Kiøbstæden Ribe -. 1792.
- Gjærder (1975) - Per Gjærder: Norske drikkekar af tre. 1975.
- Groenman - van Waateringe (1975) - W. Groenman - van Waateringe: Society - rests on leather, Rotterdam Papers II, 1975, s. 23 ff.
- Herteig (1968) - A. E. Herteig: The Hansa Town of Bergen , Rotterdam Papers I, 1968, s. 77.
- Jälvart (1937) - Ernfrid Jälvart: Skor och skomakeriteknik under medeltiden, Fornvännen, 1937, 1, s. 27 ff.
- Kinch I (1869) og II (1884) - J. Kinch: Ribe Bys Historie I-II, 1869 og 1884.
- KLNM - Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder.
- Kock (1973) - J. Kock: Aalborg og Middelalderen, Udstillingskatalog. Aalborg Historiske Museum, 1973.
- Larsen (1970) - Arne J. Larsen: Skomaterialet fra udgravningene i Borgund på Sunnmøre. 1970.
- Leciejewicz m.fl. (1972) - L. Leciejewicz (m.fl.): La ville de Szczecin des IX - XIIIe siecles, Archaeologia Urbium. 1972.
- Mårtensson/Wahlöö (1970) - Anders W. Mårtensson och Claes Wahlöö: Lundafynd. 1970.
- Neugebauer (1975) - W. Neugebauer: Arbeiten der Böttcher und Drechsler aus mittelalterlichen Bodenfunden der Hansestadt Lübeck, Rotterdam Papers II, 1975.
- Platt/Coleman-Smith (1975) - C. Platt and R. Coleman-Smith: Excavations in Medieval Southampton 1953-1969, bd. II, 1975.
- Reineking - von Bock (1971) - Gisela Reineking - von Bock: Steinzeug. Katalog. Kunstgewerbemuseum der Stadt Köln. 1971.
- Siesdal (1968) - Hans Siesdal: An excavation in the town of Ribe, Denmark, Rotterdam Papers I, 1968.
- Terpæger (1736) - Peter Terpæger: Ripæ Cimbricæ . 1736.
- Thorup (1839) - P. N. Thorup: Efterretninger angaaende Byen Ribe, Ribe Kathedralskoles Indbydelsesskrifter. 1839.
- Uldall (1963) - Kai Uldall: Bordtøj af Træ i Danmark omkring 1500-Tallet, Varbergs Museum, årsbok 1963, s. 109 ff.
- Tegninger - Jette Madsen.
- Fotografier - Niels Hansen.